

Erasmus pedagoog en moralist

N. F. NOORDAM

'Men kent de dingen alleen door de woorden, wie de macht over de taal niet bezit, zal daarom noodzakelijk kortzichtig, verblind en als een nar over de dingen oordelen.' (brief 1497)

Erasmus werd op 27 of 28 oktober 1469 als tweede zoon geboren uit het huwelijk van een priester en de dochter van een dokter. Hij ging op 4 of 5 jaar naar school, eerst te Gouda, daarna te Utrecht en toen hij 9 jaar was naar de beroemde, maar ondanks dat, slechte school van de Broeders van het Gemene Leven te Deventer. Hoewel hij met afschuw over deze schooltijd spreekt, vertoont hij toch op bepaalde punten verwantschap met de kring van de Moderne Devotie. In 1488 waarschijnlijk werd hij opgenomen in het Augustijnenklooster Steijn bij Gouda en in 1492 tot priester gewijd, waarna hij het klooster verliet en een secretarispost aanvaardde bij de bisschop van Kamerijk. Van groot belang voor zijn geestelijke vorming was de kennismaking met de Sorbonne in Parijs, waar hij de levendige disputaties, de geleerdentwisten, de studentenwanorde en de theologische studie leerde kennen. Hij hield er een afkeer van de filosofie en de theologie en een liefde voor de klassieke oudheid aan over. Zelf beschouwde hij zich dan ook niet als theoloog, laat staan als priester, maar als orator, d.w.z. letterkundige en filoloog. Een reis naar Engeland, waar hij Colet en More leerde kennen gaf verder richting aan zijn leven, dat hij voortaan zou wijden aan de taak, de katholieke kerk en de christenheid uit haar verval op te heffen door de 'moderne studie'.

Hij was nu, in 1500, al zo klassiek gevormd dat

in kennis van het Latijn niemand hem meer evenaarde, terwijl hij een begin maakte met de beoefening van het Grieks en het Hebreeuws. Een reis naar Italië rondde zijn studie af met een promotie tot doctor theologiae in Turijn. Op de terugweg door de Alpen begon hij, rijdend op zijn paard, aan het werk dat hem het meest bekend zou maken: de Lof der Zotheid. De volgende jaren tot 1520 werden het hoogtepunt van zijn leven. Zijn financiële positie werd ook veel beter en hij was nu zo beroemd dat de paus hem van zijn kloostergelofte ontsloeg. Deze gelukkige tijd duurde maar kort, want hij liet zich overhalen partij te kiezen in de strijd tussen de Reformatie en de katholieke kerk o.m. door het schrijven van een tractaat tegen Luther over de vrije wil en hierna begint dan de tijd waarin hij het feitelijk bij iedereen heeft verkorven: Luther bekijkt hem met minachting, de katholieke geestelijkheid met haat, de theologen met wantrouwen. Iedereen vindt hem feitelijk te slap: de Reformatie omdat hij maar halverwege ging, de roomsen omdat hij het 'ei had gelegd, dat Luther zou uitbroeden'. Dit etiket van weifelaar, van onbetrouwbaar mens, van man die sprak met twee tongen, heeft hij gedragen tot de moderne tijd toe: een herdenkingsartikel van dit jaar vergelijkt hem met een combinatietang, je kunt hem overal voor gebruiken. Uit het vervolg van ons artikel zal blijken in hoeverre dit terecht geschiedt. In 1536 tenslotte sterft hij, slechts door enkelen gewaardeerd. Opvallend is wel dat de moeilijke jaren na 1520 het werk hebben opgeleverd, dat hem met de Lof der Zotheid het meest populair heeft gemaakt en dat ook nu nog steeds wordt gelezen: de Colloquia, Samen-spraken.

Erasmus' doelstelling

Augustijn heeft zijn laatste boek over Erasmus de ondertitel meegegeven 'vernieuwer van kerk en theologie', een karakterisering die maar tot op zekere hoogte juist is. Het ging Erasmus n.l. niet in de eerste plaats om de kerk, maar om de christenheid en hij voelde zich geen theoloog of filosoof, maar moralist en pedagoog of zoals boven gezegd is, orator en litterator. Hij werd naar Huizinga's woorden gedreven door 'zijn onweerstaanbare paedagogische behoefte en zijn oprechte liefde tot de menschheid en haar algemeene beschaving'. Hij bezat naast zijn warme godsdienstige – zij het niet dogmatische – overtuiging een even warme sociale bewogenheid. Op twee manieren heeft hij zijn idealen trachten te verwezenlijken: door afbraak van de bestaande opvattingen en door het verkondigen van een nieuwe levenshouding. Beide manieren gaan bij hem dikwijls samen en ze zijn in elk geval niet streng van elkaar te scheiden. Wie dan ook geneigd is de Lof der Zotheid te rangschikken onder het afbreken, zal ontdekken dat ze tevens veel bevat wat onder opbouwen thuis hoort. Ditzelfde geldt voor een groot aantal van zijn Samenspraken. Het doeltreffende middel waarvan hij zich bedient, de spot, vernietigt veel maar laat tevens in zijn critiek, in het intellectuele spel zien, hoe de nieuwe mens, de humanist in zijn beste vorm, hoort te zijn: geestig in de ware zin van het woord, kritisch en constructief. Erasmus verkondigt een humaniteitsideaal dat christelijk van inhoud is en klassiek van vorm.¹ Het woord 'renascentia', dat hij in dit verband gebruikt, slaat zowel op de Nieuwtestamentische wedergeboorte als op de wederopleving van de klassieken. Erasmus zag hierin ook geen tegenstelling en zelfs geen moeilijkheden. Zo schrijft hij: Cicero en Christus gaan samen, 'wie zo Ciceroniaan is, dat hij te weinig Christen is, is in zekere zin geen Ciceroniaan, omdat hij zich niet op behoorlijke wijze uitdrukt en geen precies inzicht heeft over wat hij zegt en niet met zijn hart bij de dingen is waarover hij spreekt'. Dit was een te gemakkelijke conclusie naar Luthers opvatting, die meende, dat het juiste ver-

staan van het evangelie minder een kwestie was van de juiste taalbeheersing, dan wel van de zorg geen 'verfinstertes Herz' te hebben.

De studie van de klassieken (de Romeinse moralisten als Cicero meer dan de Griekse filosofen als Plato of Aristoteles) met die van het Nieuwe Testament en de oude kerkvaders zouden samen voeren tot de gewenste 'pietas en sapientia': een vroom, niet dogmatisch, maar wel doordacht praktisch leven. Begrip voor de medemens, opgewektheid en vriendelijkheid in de omgang, afkeer van twist en het vermijden van liegen en stelen als de zwaarste zonden. De ideale vrouw moest naar zijn opvatting een rechtschapen karakter hebben met zachtheid verbonden, de ideale vorst zijn glorie zien niet in oorlog en verovering, maar in het dienen van de vrede en de zorg voor het welzijn van het volk.

We vinden in deze opsomming veel van de burgeridealen van de Middeleeuwen en van de Moderne Devotie terug. Voor vrijwel alle terreinen van het leven heeft Erasmus vanuit dit aspect richtlijnen gegeven. Zijn aristocratische denktrant en misschien ook zijn intellectualistisch karakter brachten echter mee, dat hij weinig praktisch heeft uitgewerkt en volstaan heeft met slechts de grote lijnen te trekken. Zijn traktaat over de opvoeding van de vorst (1515) is dan ook niet als Machiavelli's bekende werk grondslag geworden voor de wetenschap van de politiek en zijn uitspraken over de oorlog hebben niet de consequentie die Hugo de Groot er later aan geven zou. Een deel van zijn geschriften draagt bovendien het karakter van gelegenheids-geschriften: Erasmus moest van zijn pen leven. Daarom zijn ze wel uiting van een ontwikkeld man, maar niet steeds opzienbarend of baanbrekend. Dit laatste geldt met name van zijn pedagogische geschriften die niet uitkomen boven de gewone levenservaring en het exciperen van het boek van Quintilianus. Zowel pedagogisch als didactisch kan hij dan ook niet de vergelijking met zijn vriend Vives doorstaan. Wel zijn deze werken voor ons een bron van kennis voor het leven van de jonge mensen uit zijn tijd.

Erasmus en de 'nieuwe studie'

In 1516 verscheen het boek dat door hemzelf en zijn tijdgenoten als zijn levenswerk is beschouwd en dat ook het meest heeft bijgedragen tot zijn wetenschappelijke roem: de uitgave van het Nieuwe Testament in de Griekse grondtekst met een nieuwe vertaling in het Latijn, voorzien van een opzienbarende voorrede en kanttekeningen.

Men had voor kerkelijk en wetenschappelijk gebruik tot Erasmus' tijd vrijwel altijd gebruik gemaakt van de Latijnse bijbelvertaling van Hieronymus, de Vulgata, ($\pm$ 400) en de verschillende vertalingen in de landstalen gingen meestal op de Vulgata terug. Erasmus stelde nu, dat men om de gedachtengang en de bedoelingen van de Nieuwtestamentische schrijvers te leren kennen, uit moest gaan van een tekst die zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke versie stond. Eerst moest dus deze grondtekst worden vastgesteld, daarna kon een vertaling in een moderne taal volgen. Met deze opvatting heeft hij baanbrekend werk verricht en ook zijn Griekse grondtekst bleef eeuwen in gebruik. Toch was hij met het vaststellen daarvan misschien minder gelukkig: hij kende nog geen methoden om een manuscript juist te dateren en dus gebruikte hij soms te jonge middeleeuwse copieën, maar ook werkte hij, mede omdat zijn uitgever op haast aandrang te snel en te slordig. Overigens was deze haast wel begrijpelijk in de roerige jaren voordat de verschillende confessies uit elkaar gingen: Erasmus hoopte n.l. door zijn uitgave de dreigende verdeeldheid der christenheid te voorkomen. Het werk gaf echter al dadelijk veel aanstoot, niet zozeer de Griekse tekst, als wel de Latijnse vertaling die immers afweek van de Vulgata en de pretentie had Hieronymus te verbeteren. Door Erasmus' opvatting, uiteengezet in de voorrede en gesteund door de kanttekeningen werd immers het Grieks gesteld boven het Latijn en een kerkelijke traditie van meer dan 1000 jaar doorbroken. Dit verzet heeft Erasmus nooit begrepen, evenmin als de toch doorzettende splitsing van de verschillende confessies. Wat hij alleen maar beschouwde als een kwestie van wetenschap was

in feite het inluiden van een omwenteling in het kerkelijk denken. Hij vernietigde immers de traditionele kerkelijke schriftbeschouwing, zoals Galilei honderd jaar later het kerkelijke wereldbeeld zou aantasten. Luther was de eerste die van de tekst van Erasmus gebruik maakte voor zijn beroemde vertaling van het Nieuwe Testament van 1522.

Een verdere uitwerking van de stelling, dat men 'ad fontes', tot de bronnen, diende terug te gaan, was de stichting van het Drie Talen College, het collegium trilingue aan de universiteit te Leuven in 1517. Hoewel Leuven een voor die tijd moderne universiteit bezat, kwam dit college slechts tot stand onder grote tegenkanting, met name van de professoren in de theologie. Deze stichting was immers niet minder revolutionair dan de uitgave van het Nieuwe Testament. De middeleeuwse bijbelwetenschap was meestal gefundeerd op de theologie of de filosofie en ze had een speculatief en weinig empirisch karakter gedragen. Dit ging Erasmus nu veranderen: de talen, het Grieks en het Hebreeuws als bijbeltaal, het Latijn als voertuig en scholing van het denken, zouden grondslag moeten vormen voor een moderne bijbelwetenschap. Het criterium voor de juiste exegese en een daarop gefundeerde predikking kwam in de eerste plaats in handen van de filologie en de a.s. theologen moesten zich dan ook een grondige kennis van de drie 'heilige' talen eigen maken. Erasmus' voorrede tot zijn Nieuwe Testament diende als programma voor de theologische studie. De juistheid van dit principe deed het tenslotte zegevieren, eerst te Leuven, daarna te Parijs, waar Frans I (tegen de Sorbonne in!) in 1530 het Collège de France stichtte. Melancthon voerde het aan de Lutherse universiteiten in en later werd het door Leiden overgenomen. Deze laatste universiteit zou haar wereldberoemdheid vooral te danken hebben aan haar talenstudie en zo mede aanleiding geven tot het opkomen van het neohumanisme in de 18e eeuw. De Leidse traditie komt ook uit bij de uitgever Brill, die een wereldnaam bezit in het drukken van werken in allerlei vreemde schrifttekens, o.a. Arabisch en Chinees. Zo blijft hier het werk van Erasmus van onvergankelijke waar-

de en uitgangspunt bij het moderne literatuur- en godsdienstonderwijs: men moet terug gaan tot wat de schrijvers feitelijk hebben gezegd en bedoeld en om dit te ontdekken moet worden gebruik gemaakt van de historisch-filologische methode.

Erasmus over de school

Het valt ieder die de renaissance bestudeert in het oog, dat er een grote kloof bestaat tussen de theoretisch-culturele beschouwingen en de praktijk van het leven. Wie alleen let op het hoge niveau van de literatuur, de beeldende kunst en de architectuur, kan een gevoel van teleurstelling niet van zich afzetten bij het zien van het dagelijks leven. Wel streefde men ook hier naar hervorming, maar deze scheen zich in vele gevallen alleen uit te strekken tot een nieuwe stilering van het gedrag, zoals dit te zien is in de minutieuze voorschriften ten aanzien van het optreden bij de maaltijd, de begroeting en de kleding, waarbij elk gebaar, elk strikje, elke nuance bij het lopen, staan of zitten zijn betekenis had. Onder deze vormen verborg zich echter dikwijls een grote innerlijke ruwheid, een tekort aan gevoel voor de medemens, een nietsontziende machtswellust. In de Lof der Zotheid, die onder het thema dat de humbug en niet de wijsheid de wereld regeert, veel diepzinnigs bevat en meer positiefs dan de titel doet vermoeden (de zotheid spreekt dikwijls in ernst, zegt Erasmus zelf) komt een schildering voor van een schoolmeester die er niet om liegt. Met name de volksschoolmeesters rekent de schrijver tot 'het meest jammerlijke en bedroevende slag mensen'. Maar ook de anderen kunnen hun 'allerellendigst beroep' alleen uithouden, doordat 'een aangenaam soort van waanzin' het weet te verzachten: ze verbeelden zich n.l. dat ze wonderen van wijsheid zijn. Zo maken ze hun leerlingen, die arme stakkers met 'dreigende blik en bulderende stem' bang en gaan hen teljef met 'gard, plak en zweep'. Ze maken indruk net als de ezel die de mensen een doodschrik op het lijf joeg, toen hij in een leeuwenhuid rondstapte. Op deze wijze lijken de scholen op 'tuchthuizen en folterkamers'. Later, in 1529, komt Erasmus nog

eens op dit thema terug en geeft hij verschillende staaltjes hoe er op school werd tekeer gegaan en gestraft: niets dan suizende stok- en roedeslagen, niets dan geschreeuw van pijn. Jongens kregen voor straf mensendrek in de mond gestopt, zo vol, dat het grotendeels moest worden doorgeslikt. Soms werden ze naakt met een touw onder de armen omhoog getrokken of met de roede geslagen totdat ze halfdood waren en nog dagen daarna (Erasmus spreekt uit eigen ervaring!) koorts hadden. De docenten waren er dan ook naar. Dat ze er met rammelende maag en versleten kledij bijlopen, lijkt ons nog het minst. Dikwijls echter, zegt Erasmus ironisch, zorgt men zo goed voor de jongens, dat men ze, nauwelijks vier jaar oud, naar een school stuurt, geleid door 'een ruwe ongepolijste docent die, soms niet eens goed bij zijn verstand, vaak maanziek is of aan epilepsie lijdt of zelfs besmet is met de pestziekte, die men tegenwoordig de 'franse ziekte' (syfilis, N.) noemt'. Nog eenvoudiger is wat anderen doen: hun zonen sturen naar een 'drankzuchtig vrouwspersoon' of naar 'domme monniken die in hun duistere kloosterruimten er een slaatje uitslaan met lezen en schrijven'.

Toch houdt Erasmus de goede docent, die zijn vak kent en de klassieke niet slechts naar de vorm, maar ook naar de geest weergeeft, in hoge eer: immers 'mensen worden niet geboren, maar gevormd' en 'de grondslag en hoofdvoorwaarde voor alle menselijke geluk is een juiste onderwijzing en behoorlijke opvoeding'.

Overigens waren die stakkers van leerlingen er ook naar, hun ontgroeningstonelen b.v. gaan naar ons gevoel alle perken te buiten. Urine of drek om de mond smeren of in de mond gieten met verbod van uitspuwen, zout water of azijn laten drinken, slaan, met het hoofd tegen de deurpost bonken of iemand in de lucht tillen en dan plotseling laten vallen, horen tot de 'gewone' methoden. Wie een blik slaat in de ontgroeningssaal van een studentenvereniging, zoals we die kennen uit de 18e eeuw in Leipzig, staat verbijs-terd: het lijkt een complete folterkamer. Tegen deze toestanden trekt Erasmus te velde. Hij verwacht veel van de beschavende invloed van exemplarische voorbeelden uit de oudheid en de mo-

raliserende spreekwoorden en gezegden, waarvan hij er dan ook een grote verzameling heeft uitgegeven. Straffen helpen niet, meent hij, hoogstens kan een vermaning, maar dan zonder bitterheid, worden geaccepteerd. Het beste middel is te werken op het eergevoel en vooral de lof: 'eergevoel is vrees voor verdiend verwijt, lof echter is de moeder van alle kunsten'. Onze stok tenslotte moet zijn: 'rusteloze vlijt'. Ook de stilering van het gedrag heeft zijn aandacht en hij geeft talrijke voorschriften voor de hygiëne en de dagelijkse verzorging van het lichaam. Over het 'maintien' is hij zeer uitvoerig en precies: hoe men moet lopen, zijn neus snuiten, zich gedragen aan tafel en in de kerk. Als alle Renaissancisten had ook hij grote aandacht voor de juiste gebaren en wijze van optreden. Met dit soort van voorschriften (die we ook bij Vives vinden) en de bepalingen ten aanzien van het seksuele leven en het huwelijk legde hij de grondslag voor de latere huwelijksboeken en de tractaten voor goede manieren. Zijn centrale thema echter was, dat het uiterlijk voorkomen en het gedrag samen moesten gaan met innerlijke beschaving. Hier maakte hij een begin met een christelijke wellevenskunst, zoals die is uitgewerkt door Coornhert en later door Cats.

Erasmus en de antropologie van het kind

We kunnen niet beter doen dan de denkbeelden van Erasmus over opvoeding van kinderen en zijn mensbeeld schetsen in verband met en in tegenstelling tot die van Luther.

Onder invloed van zijn maatschappijbeschouwing en zijn afkomst uit de boerenstand zag Luther de opvoeding als een natuurlijk proces, dat zich als het ware vanzelf voltrok en waarvan de inhoud even vanzelfsprekend was: 'natürlich recht ist die 10 Gebot'. Hij zag het gezin als het belangrijkste milieu in dezen en de ouders als een soort overheid. Opvoeden was dan ook 'die Kinder regieren'. Vaderlijke tucht, terechtwijzing en in laatste instantie straf, waren de passende middelen om de belangrijkste deugd, de gehoorzaamheid, aan te kweken, d.w.z. het leren aanvaarden van de plaats die door God is

aangewezen. Deze patriarchale opvatting – begrijpelijk in een tijd waar het gezin tevens bedrijf was – huldigde hij ook ten aanzien van grotere eenheden als de stad en het land: hier bestaat een overheid, soms een vorst, die als een vader de 'Regierung' voert en de goede maatregelen neemt, i.c. zorgt voor de juiste kerk- en schoolorde. Voor wat buiten de 10 geboden valt (die, laat ons niet vergeten, naast een aantal religieuze voorschriften ook maatschappelijke bepalingen bevatten) heeft Luther weinig belangstelling. Hij interesseert zich niet voor onderwijsproblemen, niet als Vives en andere humanisten voor de psychisch-somatische structuur van de leerlingen in verband met de didactiek en evenmin voor de juiste voeding en kleding of het maatschappelijk optreden en de goede manieren. Hij blijft, pedagogisch gesproken, in de propaedeuse steken en is naar moderne opvatting aan de 'Menschenformung, die Bildung des Menschen zum wahren Menschentum, zur sittlichen Persönlichkeit' (Asheim) niet toegekomen. Deze anti-pedagogische trek (Mühlheim) is te verklaren uit zijn overtuiging, dat het diepste en noodzakelijkste in het leven niet is een zaak van opvoeding, maar van geloof en genade, zodat de mensen ook niet meer dan propaedeutisch werk kunnen doen. In tegenstelling tot Erasmus, bij wie juist het onderwijs en de opvoeding middel zijn om te komen tot ontwikkeling van de geest en de vorming van de persoonlijkheid, spreekt Luther van doop, verkondiging en 'evangelische Unterweisung'. Het Bildungsprogram van Erasmus wordt bij hem 'Christliche Lehre'. Niet op de school en het onderwijs, maar op het gezin, de kerk en de catechese ligt het accent.

Wie zich nu, gewapend met Luthers theologische en diepzinnige beschouwingen over het 'sola fide', (door het geloof alleen) over het geweldige kwalitatieve verschil tussen God en mens en over diens radicale verdorvenheid na de zondeval, verdiept in zijn opvattingen over kinderen, schijnt in een andere wereld te komen. Men kan zich dan verwonderen over de grote gevoeligheid voor kinderen die hij bezit. Als hij – laat getrouwd – naar zijn eigen kinderen kijkt en ze telkens weer in de 'Tischreden' als

illustratie gebruikt voor zijn betoog, lijkt de theoloog plaats te maken voor de kinderpsycholoog. Van bederf en zonde is voorlopig geen sprake. Van alle problemen waar de volwassene mee zit, zijn zorg, zijn taak in de wereld, zijn vrees voor de machten van de tijd, paus, keizer, dood en duivel, bij kinderen geen spoor hiervan. Kinderen, zegt Luther in zijn plastische boerentaal, zijn als dronkaards, ze weten niet dat ze leven, vrolijk en zich nergens van bewust springen en huppelen ze het leven door. Waarom gedragen ze zich zo zeker en zo zorgeloos? Omdat ze onschuldig zijn en dus nog in de juiste verhouding tot God staan, daarom kennen ze geen zonde, geen afgunst, geen nijd, zijn ze vol vertrouwen en worden ze niet gemarteld door twijfel.² Al hun verkeerdheden zijn feitelijk vergeving van zonden, want een kind blijft niet lang boos en is het volgend ogenblik zijn ergernis al vergeten. Zo moeten de mensen in het paradijs geweest zijn!³ Maar, mag tot 5 jaar de erfzonde als het ware 'slapend' zijn, met het ontwikkelen van het verstand en de wil komen de typische kindergebreken en ontwaakt dus al iets kwaads, al zijn het nog geen echte zonden: ongehoorzaamheid, egoïsme, baldadigheid. Wordt dit alles bevestigd (wij zouden zeggen: worden de incidenten tot karaktertrekken) en groeit ook het verstand, dan komen de verkeerdheden van de adolescentie en tenslotte die van de volwassenheid: hier pas vinden we echte zonden.

Bij Erasmus zien we een geheel ander beeld. Bij hem roepen juist opvoeding en onderwijs het goede dat in elk mens sluimert op. Zonder Bildung blijft hij animaal en de ontwikkeling van het verstand en de rede is dus de ontwikkeling van het goede. Bij Luther is het menselijke (het kind Gods zijn, het 'paradijselijke' en 'engelachtige') het meest aanwezig juist bij het kleine kind. Voor Erasmus echter is het kind pas interessant als het leerling wordt. Dit moet dus zo vroeg mogelijk geschieden: zodra het kan spreken dient met het onderwijs in het Latijn en met de klassieke opvoeding te worden begonnen. Bij Luther bestaat de neiging het kind zo lang mogelijk kind te laten, bij Erasmus het zo snel mogelijk volwassen te maken. Hun verschillen

komen ook uit in de beelden die ze gebruiken als ze over opvoeding spreken. Ook Erasmus vergelijkt de opvoeder met een vader, die echter in tegenstelling met de vader en zijn 'Regierung' bij Luther, het kind, dat gevallen is omdat het nog niet goed kan lopen, weer opricht, het wijst op een lokkend doel en het begeleidt totdat het dit doel heeft bereikt en de gewenste appel krijgt als beloning voor wat het heeft 'verdiend'. De mens immers is, zegt zijn Enchiridion, een geestelijk strijder, worstelend om de juiste zelfkennis. Erasmus' hartstocht voor de pedagogiek en zijn bezetenheid van de klassieke cultuur heeft hem het oog doen sluiten voor de waarde van de onschuld en de onbevangenheid van het kleine kind en hem ook te gemakkelijk doen concluderen, dat uit de studie en de 'bonae literae' de 'pietas' automatisch zou ontstaan. Daarom ook klaagde hij bewogen, dat met het voortschrijden van de Reformatie de studie van de klassieken ging teruglopen: zo kwam de vervallen christenheid opnieuw in gevaar.

Wie zijn hart verpand heeft aan de school en de vorming die deze verschafft, zal zich pedagogisch het best bij Erasmus thuis voelen, wie echter schoolbildung ziet als slechts één aspect van de persoonsvorming, kan zich laten voorlichten door Luther en zijn beschouwingen over de waarde van het jonge kind als modus van de mens. Het komt me voor, dat hoe principieel de standpunten van Luther en Erasmus ook in theologisch opzicht verschillen, ze pedagogisch wel met elkaar zijn te verenigen. Van een dergelijke synthese geeft Comenius een voorbeeld als hij drie gelijkwaardige bronnen aanwijst, waaruit de opvoeder kan putten: de bijbel en het christelijk geloof, de cultuur naar Erasmus' ideaal en de natuur waarmee physica en biologie zich toen juist gingen bezighouden.

Slotbeschouwing

Augustijn meent in zijn boek, dat Erasmus bij ons geen emoties meer wekt en verder, dat Luther en Calvijn in de geschiedenis diepere sporen hebben nagelaten. Wat het eerste aangaat lijkt mij zijn opvatting juist. Erasmus heeft zijn werk

gedaan, en hij hoort in elk geval niet tot die groten in de geschiedenis als Luther en Calvijn, maar ook Plato, Augustinus of Dewey, die telkens weer inspirerend op een bepaalde tijd of generatie inwerken. Maar niet zulke diepe sporen? Wij zijn geneigd onze sympathie te schenken aan die persoonlijkheden in de historie die revolutionair-scheppend gewerkt hebben, de mensen met de oorspronkelijke ideeën, met wie een nieuw tijdvak begint. Wie zo denkt stelt de creativiteit en de discontinuïteit in de geschiedenis in het middelpunt en hij heeft minder oog voor de geleidelijke evolutie en het continue verloop van het gebeuren. Nauwkeurige ontrafeling van dit gebeuren doet echter zien, dat een revolutie minder een breuk met het verleden betekent, dan een vluchtige blik doet vermoeden. Doet men dit dan wordt duidelijk, dat het werk van Luther en dat van het concilie van Trente en de orde van de Jezuïeten niet mogelijk zou zijn geweest zonder het wetenschappelijk apparaat dat door Erasmus is geschapen: in het geval van Luthers bijbelvertaling is dat zeer in het oog vallend, maar niet minder waar voor de militante, verfijnde en politieke methodiek van de volgelingen van Loyola, geschoold als ze waren door de Latijnse eloquentia. In dit verband vestig ik de aandacht op enkele werken van Enno van Gelder, een van onze beste kenners van de geschiedenis der 16e eeuw. Hij heeft met name Erasmus in twee opmerkelijke publicaties verdedigd. Zijn betoog luidt, dat Erasmus niet weifelde tussen Rome en de Reformatie, dat hij ook niet tussen deze twee instaat, maar dat hij een eigen weg bewandelde, een eigen reformatie heeft geschapen, weinig dogmatisch van aard, maar wel sterk ethisch en geladen met zorg voor het leven in de praktijk. Hij meent ook dat deze reformatie meer past bij ons volk en de moderne tijd. Hij noemt ze dan ook nationaal en spreekt zelfs van de 'grote', tegenover die van Luther als de 'kleine'. Ter adstructie wijst hij op de vele verwanten van deze christelijke wellevenskunst: Coornhert, Willem van Oranje, Hugo de Groot. Hij meent ook dat Erasmus' invloed in dezen groot is geweest op Rabelais en Montaigne en door deze laatsten op Shakespeare. Wat de pedagogiek aangaat, zou

ik hier nog bij willen voegen, dat het beroemde opvoedingsideaal van de Engelse gentleman, zoals dat is ontwikkeld door Ascham, Elyot en later door Locke, is geënt op de werken van Erasmus. Deze 'civil gentleman' is 'a good minister in Religion' en 'a good minister' in dienst van zijn volk en zijn land. Aschams centrale thema 'gentleness in teaching and learning' is de Engelse vertaling van Erasmus' idealen. Van Gelders stelling gaat regelrecht tegen de traditie in en is misschien te pregnant, maar ze wordt met te talrijke argumenten ondersteund om ze achteloos terzijde te schuiven.

Tenslotte zouden we pedagogisch nog het volgende willen opmerken. Bij Erasmus is het opvoedingsideaal een vast gegeven en is de werkelijkheid doorzichtig. Bij Luther daarentegen is dit niet het geval: de mens is nooit heer van zijn leven, juist door Gods vrijmoedigheid is de wereld niet conform aan wat wij denken of willen. Dit kan er toe leiden dat de mens dikwijls wordt geleid naar een land dat hij niet kent. Bij Erasmus is de weg helder en duidelijk afgebakend en omtrent de vastheid van het doel bestaat geen twijfel: Utopia van zijn vriend More geeft er een prachtige uitwerking van. Dit brengt ons tot de intrigerende vraag of Erasmus met zijn pedagogiek van de vrije wil en zijn opleiding tot een welomschreven cultuurbeeld niet een voorstander is van een opvoeding volgens de gesloten stijl en of niet Luthers theorie van de 'slaafse wil' juist aanleiding geeft tot een open stijl.

Noten

1. Het is misschien niet overbodig er op te wijzen dat het humanisme van Erasmus en zijn kring niet zonder meer gelijk gesteld mag worden met het moderne humanisme. Het is ook niet juist Erasmus te beschouwen als vader van de Aufklärung en voorloper van Voltaire, terwijl het hedendaagse humanisme meer kind is van de 18e eeuw, dan van de 16e. (vgl. A. Flitner, t.a.p.)
2. Vgl. ook het verband dat Kierkegaard en Freud leggen tussen schuld en angst.
3. Dit doet overigens niets af aan Luthers erfzondeleer ('het kind is van nature bedorven') want zijn

theologische en zijn psychologische opvattingen spelen op verschillend niveau.

Bibliografie

- De volgende werken van Erasmus zijn gebruikt:
Enchiridion militis christiani (handboekje van de christenstrijder).
Institutio principis (de opvoeding van de vorst).
Voorrede tot het Nieuwe Testament.
Colloquia (samenspraken) o.a. uit W. Welzig Erasmus Ausgewählte Schriften, 8 dln., 1967 vlg. Latijnse en Duitse tekst.
De Lof der Zotheid, ed. A. Dirkzwager en A. C. Nielson, z.j., Latijnse en Nederlandse tekst.
Colloquia, Ned. vertaling van N. J. Singels, 2 dln, z.j.
Pädagogische Schriften, ed. A. J. Gail, Schöningh's Sammlung, 1963.

Geschichte und Dokumente der abendländischen Pädagogik II, Humanismus, ed. E. Garin, 1966.

Literatuur

- I. Asheim, Glaube und Erziehung bei Luther, 1961.
C. Augustijn, Erasmus, vernieuwer van kerk en theologie, 1967.
D. van Damme, Erasmus, Pictura, 1960.
A. Flitner, Erasmus im Urteil seiner Nachwelt, 1952.
H. A. Enno van Gelder, De grote en de kleine reformatie der 16e eeuw, 1955.
Dez., The two reformations in the 16th century, 1961.
P. O. Hendriks, Erasmus en Leuven, 1946.
J. Huizinga, Erasmus, 1924.
E. Mühlhaupt, Reformatoren als Erzieher, 1956.
H. de Vocht, History of the foundation and the rise of the Collegium Trilingue Lovaniense, 2 dln., 1951 en 1953.